

KÖNYOMATOSOK A KÖNYVTÁRBAN*.

Könyomatoson — közhasználatú szóval: hírlaptudósító újságon — litográfiai vagy síknyomtató eljárással többszörösített olyan időszak jellegű sajtóterméket értünk, melynek feladata, hogy tartalmát — mely rendszerint hírekből áll — a különböző időszaki vagy nemidőszaki, a közönség körében terjesztésre szánt sajtótermékekben való felhasználás céljából, ezekkel közvetlenül közölje. A könyomatos tehát a nyilvánosság kizárásával jelenik meg, munkáját a köz számára „láthatatlanul“ folytatja s így a sajtó céljait voltaképpen belülről szolgálja. Akadhat művelt ember, de még könyvtáros is, aki nem ismeri vagy éppenséggel még sosem látta.

Milyen a könyomatos? Lap, melynek tartalmát többnyire változó mennyiségű híryanag teszi, természetesen már alaki kereteinek viszonylagos lazaságával is elüt a többitől. A napilap előre meghatározott terjedelmével szemben a könyomatos terjedelme mondhatni napról-napra változik. Ez a vonás könyomatosainknál általános, majdhogynem szabálynak tekinthető.

De ugyanígy függvényei a lap tartalmának egyéb alaki sajátosságai is. A könyomatos nem íveken jelenik meg, mint a könyv, a legtöbb folyóirat és napilap, hanem ennek egyes darabokra vágott töredékein, túlnyomóan negyedréte alakú egyes lapokon. A szöveget ezeknek csak egyik oldalára többszörösítik. Az egyes lapok formátuma meglehetősen változatos; itt éppúgy előfordul, mint a többi laptípusnál, hogy a formátum egy könyomatos életén belől is megváltozik, esetleg több ízben is.

A könyomatosokat tartalmi tekintetben nagy általánosságban két csoportra oszthatjuk. Olyanokra, amelyeknek tartalma

* Tanulmányomhoz hasznos tanácsokat kaptam PÁVÓ ELEMÉR okl. gépészmérnök úrtól, a Műegyetem Mech. Technológiai Intézete nyomdájának vezetőjétől. Segítségét ezúton is köszönöm.

a napilapokban való halaszthatatlan publikálásra, és olyanokra, amelyeké a különféle időszaki vagy nemidőszaki sajtótermékekbe való halasztható átvételre készül. Az első típusba éppen legnagyobb könyvnyomatosaink tartoznak; de a könyvnyomatosok többsége tulajdonképpen mind a két természetű anyagot közli. Vannak könyvnyomatosok, amelyek megnyugtató módon egyik csoportba sem állíthatók (pl. VARGHA LÁSZLÓ „Sirius Időjós“-a). A legfontosabb tartalma politikai könyvnyomatosainknak van. Ezek naponta jelennek meg. A megjelenés időközét tekintve, természetesen más típusokkal is találkozunk — ezek többnyire már nem politikai lapok, bár ilyen is akad köztük, — olyanokkal, amelyek másod- vagy harmadnaponként, hetente, kéthetenként, havonta, negyedévenként, esetleg meghatározott számban, de bizonytalan időközökben jelennek meg. Sok könyvnyomatos megjelenésének időközét az a körülmény határozza meg, hogy van-e híryanaga, illetőleg hogy ez mennyi. A legnagyobb időegység, a keret, mint többi lapjainknál, természetesen itt is az évfolyam. Az ezen belül, meghatározott időközökben megjelenő egységek a könyvnyomatos számai, de sok könyvnyomatosunk e számokat is további egységekre: kiadásokra tagolja. Mindezen egységeknél: évfolyamnak, számnak és kiadásnak (közlésnek) rendszeren sorrendi számozása van. Van könyvnyomatos, mely a lapjait, oldalait is számozza. Ebben a tekintetben kétféle típusal találkozunk: olyannal, amelyik az egy számon belül s olyannal, amely az évfolyamon belül megjelent lapjainak ad számozást. Az egy évfolyamon belül felhalmozódott egyes lapok száma a könyvnyomatos térfogatát magasan a többi lap típusoké fölé emeli; van rá eset, hogy ezek száma az ezret is meghaladja, de általában ritkán marad alatta a kétszáznak.

A könyvnyomatos címe általában eltér a többi lap típusától. Rendszeren rövid, nem ritkán rövidített s így a rövidítést a címlírásban feloldjuk; ha a rövidítés a közhasználatban elterjedt, ez alá is teszünk utalót. Világnézeti irányt, programot kevés könyvnyomatos cím hirdeti, nem úgy, mint például napilapjaink. A könyvnyomatos lapnak van felelős szerkesztője, kiadója. Ezeket, valamint a megjelenés helyét és időközét rendszeren feltüntetik. Igen sok könyvnyomatos feltüntetési szerkesztőségének, illetőleg kiadóhivatalának közelebbi címét és telefonszámát, esetleg a lap előfizetési árát is.

Legtöbb könyvmatosunk lapkeretének (főként a lapcímrésznek, kopfnak) mind külső képe, mind előállításának módja elüt a sokszorosított szövegrészétől. Ritka az a könyvmatos, mely a címét a szövegrészben használt betűtípusban és azzal azonos eljárással tünteti fel (pl. egyszerűen a szöveg fölé gépeli). Van lap, mely a lapcím rész előállítására a gumibélyegzőt használja, de lapjaink túlnyomó többségének lapkerete tipografikus úton készül.

Hány könyvmatosunk van? A néhány év előtt WÜNSCHER FRIGYES szerkesztésében megjelent „Csonkamagyarország Sajtója“ című évkönyvek évről-évre átlagban egy tucatot mutattak ki. Körülbelül ugyanennyi szerepelt az azóta magánvállalkozásban megjelent sajtóévkönyveink nyilvántartásában is. A külföldön is szép számmal akad magyar könyvmatos.

A könyvmatosok könyvtári kezelése általában kényesebb feladat, mint a többi laptípusoké. Ennek oka kettős, alaki és tartalmi rendkívüliségük következménye.

Alaki szempontból tekintve, mindenekelőtt raktározásuk módja az, amely néha gondot okoz. Ha a könyvmatos formátumát időközben változtatja — ez is megesik annyiszor, mint a többi laptípusoknál —, ez még tetézi a nehézségeket. A könyvmatos belső kereteinek gyakori egyenetlensége is megnehezíti a könyvtáros dolgát, mert a nyilvántartásra, raktározásra és használatra egyaránt kihathat. Ma is szokásban van például, hogy a kisebb maradék híranyag nem a bevezetett nagyságú papírlapra kerül, hanem egy attól eltérő (többnyire kisebb) méretűre; a multban pedig igen sok könyvmatosunk megtette, hogyha rendes, bevezetett formátumú papirosán már kifogyott a férőhelyből és viszont közlésre már csak kevés híre maradt, ezt a maradékot például cégjelzéses levelezőlapra sokszorosítva csatolta a laphoz. Az ilyen anyagot a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában kénytelenek vagyunk mappákban őrizni. Használatbaadásánál a felügyeletnek közkönyvtárainkban kettőzött figyelmet kell tanúsítania.

Egyéb sajátos nehézségek végső fokon a könyvmatos lap jellegének következményei. A legtöbb „kézirati“ jellegű („kéziratként“, „kéziratnak tekintendő“), „házi sokszorosításból“ vagy sokszorosítóirodából kerül a könyvtárhoz. A modern sokszoro-

sítóberendezésnek a könyvtár szempontjából a régivel szemben megvan az a hátránya, hogy könnyen változtat helyet, ami a köz-könyvtár szakadminisztrációjában lassúbbodást vagy fennakadást válthat ki. Az előállítón a kívánt dolgokat (anyag, kimutatás, reklamált anyag) nehezebb behajtani. Ez azonban csak az egyik ok. Döntőbb jelentőségű egy szellemi szempont, az t. i., hogy a könyvnyomatos a többi laptípusokhoz viszonyítva a legnagyobb sietéssel készül. Ennek kell tulajdonítani, hogy az egybegyűjtés és a feldolgozás közül éppen a könyvnyomatos esetében mutatkozik a legtöbb könyvtári nehézség.

Miben állanak e nehézségek? A szélsőséget e tekintetben annak a könyvnyomatosnak az esete mutatja, mely egy-egy számának címét — nyilvánvaló hanyag tévedésből! — időnként önkényesen megváltoztatta. Az ilyen eset azonban valóban ritkaság, a hibák és hiányok zöme a „megindulás adatai“ (alcím, szerkesztő, kiadó, megjelenési hely, formátum, nyomda, megjelenés időköze) és a számozás köré csoportosul. Egyik könyvnyomatosunk alcíme: „Naponta többször megjelenő hírlaptudósító újság“: ennek feldolgozása során lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy nem minden nap jelenik meg és viszont több esetben naponta csak egyszer. A szerkesztő és (vagy) kiadó neve időnként lemarad némelyik lapról, de sokszor látjuk azt is, hogy az előállító nincsen megnevezve. Hozzá kell tennünk, hogy ez olykor a hanyag nyomtatás miatt van így. A számozásban sok hiba fordul elő. A szám sokszor hiányzik, sokszor helytelen. Évfolyamszámozása nem minden lapnak van, de néha az egymásután következő számok (kiadások, közlések) sorrendi számozását is mellőzik. Tévedések a számozásban mindennapos esetek. E tekintetben kiemelésre méltó a többi laptípusnál is előforduló, de a könyvnyomatosnál legtöbbször fellépő „visszatartott számsor“ esete; az az eset, amidőn a lap számozását egyhelyütt nyilvánvalóan elvették s ezt a hibát később, de még természetesen ugyanazon évfolyamon belül, egy látszólagos szándékos hiba ejtésével újból „korrigálják“. Eredmény: az évfolyamban tényleg annyi szám jelent meg, amennyit a számozás végösszege jelez! Miután a könyvnyomatosnak is akad melléklete, ezekre is ki kell terjesztenünk figyelmünket. Számozásukkal és megindulásuk adataival itt is meggyűlik néha a bajunk. Csak a mellékletnél lehetséges, de előforduló eset, hogy

a melléklet lapszámozása a főlapéhoz igazodó, jóllehet azzal a valóságban nem jelent meg egyenlő terjedelemben.

Van-e lehetőség mind e nehézségek leküzdésére? Annyi bizonyos, hogy a könyvtár ezekkel általában csak korlátozott mértékben bír, — érintkezésbe léphet a lappal, utalókat készíthet s a számozatlan vagy tévesen számozott lapokat darabszám szerint tarthatja nyilván. Mindez azonban alapjában véve nem elégséges. Szükséges, hogy e nehézségekről maguk a lapok is tudomást vegyenek, hogy ezeket aztán szerkesztés és könyvtár közösen hidalja át. Feltétlenül eredménnyel kecsegtet bizonyos preventív intézkedések bevezetése. Ilyen lenne például, ha azon könyvmatóságaink, melyeknek lapkerete amúgy is tipográfiai eljárással készül, bevezetnék, hogy a lap természetére, szerkesztésére és kiadására vonatkozó adatokat, tehát az esetleges alcímet, a szerkesztőt, kiadót, előállítót, megjelenési helyét, valamint a lap évfolyamát feltétlenül a lapfejen tüntessék fel, a számozás még betöltendő helyét pedig ugyanitt szintén jeleznék valami módon (esetleg egy sz-betűvel). Elkerülhetők lennének azok az esetek, amelyek abból adódnak, hogy a lapnak ezeket az adatokat esetről-esetre sokszorosítással kell feltüntetnie: az adatok hiánya, tévedése, elmosódása.

Annyi bizonyos, hogy a szempontoknak ilyen összegegyeztetésén csak nyerne a könyvtár; de nyerne a lap is, mely ily módon sok felesleges munkától kímélné meg magát. A könyvtáros annál nagyobb örömmel üdvözlne e téren minden előnyösebb változást, mert a könyvmatóság ügykezelése minden más laptípusénál nagyobb sietséget kíván. A könyvmatóság ugyanis viszonylag rendkívül kevés példányszámban jelenik meg és számai rendszeresen is semmisülnek, mielőtt pótlólag a könyvtárba juthatnának. Abban tehát alig reménykedhetünk, hogy a hiányzó számok az előirt beszolgáltatási terminus után is megkerülnek valamely, a beszolgáltatásra nem illetékes helyről. Azzal viszont természetesen tisztában vagyunk, hogy a könyvmatóság lehetőség szerinti hiánytalan egybegyűjtéséhez és kifogástalan feldolgozásához közkönyvtárainkban — így elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeumban, a nemzeti szellem termékeinek legfőbb gyűjtőhelyén — nemzeti érdek fűződik.

Könyomatos újság mintegy száz esztendeje van Magyarországon. Szellemi őse voltaképen a KOSSUTH-szerkesztette *Országgyűlési Tudósítások* (majd, amidőn ez megszűnt: *Törvényhatósági Tudósítások*), amelyek tulajdonképen a nagyközönség körében való terjesztésre szánt kézírásos könyomatos lapok voltak. Az első könyomatos *laptudósító* az országgyűlési gyorsiroda által kiadott és 1869-ben indult *Országgyűlési Tudósító*. 1869-ben indult az *Országgyűlési Értesítő* is, amelyet az *Ungarische Post*, a *Magyar Távirati Iroda*, a *Budapesti Tudósító* és a *Budapester Correspondenz* című könyomatos laptudósítók követték.

Ezek természetesen már a könyomatos előállítására szolgáló ú. n. autográfiai eljárással készültek, melynek abban az időben különben már szép multja volt Magyarországon. A könyomásnak ezen ágazata egykorú magával a találmánnyal és hozzáunk, magyarokhoz, is mihamar — még 1799-ben, első műhelyünk megalapításával — átkerült. Ekkor még javarészt csak blankettákat állítottak elő segítségével. Tudunk arról, hogy a század közepén egyre-másra létesültek nálunk az ilyen autográfálásra használt műhelyek a fővárosban csakúgy, mint vidéken; sajnos azonban, sajtóterméket aránytalanul kevesebbet őrzünk ebből az időből, mint amennyit valószínűleg előállíthattak, aminek azonban jórészt az az oka, hogy a termékek többségét akcicens nyomtatványok tették. Gyűjteményeinkbe, mint elsőik, főként a 70—80-as évekből kerültek nyomtatványok, oly időből tehát, amidőn a könyomatos már több szerv, testület és párt munkáját is támogatta. Közülük nem egy ma is él (Bud. Tud., MTI). A századforduló idejére igen nagyra nőtt a könyomatosaink száma. Közigazgatási, egyházi, bírói, rendőri és közgyűjteményi híreinknek ekkor már egyaránt megvolt a maguk könyomatososa, de ugyanígy a pártoknak, sőt a számottevőbb frakcióknak is. A síknyomásban lassan nagy változás ment végbe, a könyomatos lekerült a litográfiai köről és szerepét újabb és régibb sokszorosítóeljárások tömkelege vette át: hektográf, fönixlapok, multigráf, opalográf, kilográf, kromográf és még néhány. A kő helyére a könyvnyomdai hengeranyaghoz hasonló massa került, a kézírás helyére pedig az egyre általánosabb írógép. Az új eljárások térhódítása — különösen a háború után — a lapok tömegét vonzotta magához, ennek taglalása azonban már kívül esne feladatunk körén. Fontos ellenben, hogy könyomatosaink szinte

kivétel nélkül az új eljárásokkal készülnek, ami azonban természetesen nem zárja ki annak elvi lehetőségét, hogy litografikus úton is előállíthatók legyenek.¹

*

Nálunk a könymatost régebben nem tekintették újságnak s talán ezzel magyarázható, hogy régebbi hírlapirodalmunkban nem is igen játszik számottevő szerepet. Az egyébiránt oly kiváló művek, mint a SZALÁDY,² FERENCZY³ és KERESZTY⁴ munkái, meg sem emlékeznek róla.

A népszerű irodalom mellett, különösen a háború után, már a tudományos búvárkodás is felkarolta a könymatosok dolgát.⁵ Ennek alapján s a kellő történeti távlatból ma már egyre tisztábban látjuk, hogy a könymatos a hírlapi sajtót rendeltetésének — JAKAB ELEK klasszikus meghatározása⁶ szerint: a nemzeti

¹ A könymatással: az eljárással és a történetével foglalkozó szakmunka, szép számmal akad Magyarországon. A legfontosabb magyarokat és külföldieket mintaszerű összeállításban egyesíti a Műegyetem Mechanikai Technológiai Intézetének Könyvtára. Az itt őrzött sokszorosító ipari szakkönyvek jegyzékét PÁVÓ ELEMÉR okl. gépészmérnök, az Intézet nyomdájának vezetője tette közzé (A Mech. Technológiai Intézet Könyvtárának Sokszorosító Ipari Szakkönyvjegyzéke. Budapest, 1935.), amelyre ezúton is nyomatékosan felhívjuk az érdeklődők figyelmét. PÁVÓ bibliográfiája a cím által megadott keretben vagy félezer különféle szakkönyvet sorol fel, melyeknek mindegyikéhez tartalmi ismertetést is fűz. Különösen ez teszi bibliográfiáját rendkívül becsessé és vonzóvá. A sokszorosítóipar, a három nyomtatási alapeljárás, a sokszorosító eszközök és eljárások (fényképezés!), anyagismeretek, papírosfeldolgozó ipar, helyesírás, nyelvismeretek, üzemtan s a vonatkozó jogi ismeretek irodalma egyként helyet kapott e rendkívül becses munkában, melyben sajtótörténeti és -tudományi szempontból is nagyjelentőségű anyag fekszik felhasználatlanul.

² SZALÁDY ANTAL: A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780—1880. Budapest, 1884.

³ FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirod. története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887.

⁴ KERESZTY ISTVÁN: Hírlapok és folyóiratok 1867-ig. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke V. Budapest, 1916.

⁵ Újabb szakirodalmunkból SIKLÓSSY LÁSZLÓnak Az országgyűlési beszéd útja (Budapest, 1939) című könyve értékes adalékokat közöl a hírlap-tudósító magyarországi történetéhez.

⁶ Az erdélyi hírlapirodalom története. Akad. Értekezések, X. köt., IX. sz., Budapest, 1882. 86. l.

irodalom s különösen a történetírás szolgálatának, a műveltség általánosításának és alkotmányok kül- és beltámadások elleni megvédésének — betöltéséhez milyen mértékben segítette hozzá. A híryanak a napisajtóban tapasztalható fokozódó térfoglalásával is egyre növekszik a könyvatos jelentősége. Nem kétséges, hogy a magyar sajtónak még ezután megírandó első fejlődéstörténetében⁷ szerep jut majd a könyvatosnak is.

SUPKA ERVIN.

⁷ Ilyen munka megírásának szükségességére MÁTÉ KÁROLY mutatott rá hézagpótló munkálatában: Sajtó és tudomány. Minerva-Könyvtár, XXIV. Budapest, 1929.